

שער שלישי אפילוג

'נעים ביחד' – הנגשת תנועות הנוער לילדים ובני נוער ממשפחות החיות בעוני ובשוליות חברתית

אפתח בגילוי נאות. לקראת סיום איסוף המידע וקיום הראיונות האישיים במחקר הנוכחי נפגשתי עם חברי וחברות פורום 'שולחן לומד' של תוכנית 'נעים ביחד'. הוזמנתי לספר על ימים אחרים בהם התמודדו התנועות עם הדרכה בפריפריה ועם גיוס ילדים ובני נוער עולים. אודה על האמת, כשנכנסתי לחדר הופתעתי (שלא לומר התרגשתי) מהשיבה המשותפת של בוגרות ובוגרי תנועות הנוער, במדי התנועות, וכולם ממוקדים במשימה ארוכת השנים של הדרכה בפריפריה. מדובר בפורום מקצועי, שמלווים אותו אנשי מקצוע ונבנה עבורו מערך תכנון והערכת הפעולות במהלך התוכנית. חשבתי לעצמי ששותפי התוכנית מתמודדים עם התחום על כל מורכבויותיו ומציעים תהליך יצירתי, חדשני ומעניין.

מסקירת הפעולה התנועתית בצופי שב"א למדנו כמה דברים. ראשית, כניסה לתחום לא מוכר מחייבת למידה והבנה של מושגי היסוד

ותפיסת העולם של הקהילה או הקהילות אליהן נתייחס. למדנו שיכולת תקציבית היא גורם משמעותי בכל תוכנית. תקציב מאפשר גיוס כוח אדם מתאים והשקעת משאבים בפיתוח התוכנית. ראינו כי ליווי מקצועי הוא כלי משמעותי שמאפשר לקדם נושאים, לברר תוכניות פעולה ולסייע בהגדרת יעדים.

בחודש מרץ 2020 נפתח חלון הזדמנויות שאיש לא פילל לבואו, אבל בהחלט הסתבר שראוי לבחון את הפוטנציאל שהתגלה. הימים ימי תחילת הגל הראשון של מגפת נגיף הקורונה, הסגר והבידוד החברתי שנכפה על אזרחי המדינה, מציאות מאיימת שמעלה סימני שאלה מרובים. למועצת תנועות הנוער מגיעה פנייה מאיריס סוקולובר, מג'וינט אשלים. איריס מרכזת אצלה פניות מרשויות שמבקשות מענה ליצירת קשר עם משפחות שנמצאות במצוקה קשה מאוד. בפנייתה מציינת איריס שהכוונה לנסות לחבר את תנועות הנוער ברשויות למחלקות הרווחה ודרכן יוכלו ליצור קשר של תמיכה מרחוק בילדים ובני נוער. במת"ן נענו מיידית לפניה וגייסו את רכזי שנות השירות בתנועות להיערך לפרויקט, הלא-מתוכנן אבל ראוי ביותר ברוח תנועות הנוער ובמציאות אותם ימים, בהם נותרו רבים ללא מענה חברתי חינוכי.

נוצרו קשרים בין מדריכים מכיתות י"א-י"ב בתנועות ומתנדבי שנת שירות. בתיווך ובהנחה של מחלקות הרווחה ליוו עובדות סוציאליות את מדריכי התנועות, תחילה ליצירת קשר ולתמיכה באמצעות הטלפון ובאמצעות 'זום' ובהמשך התקדמו לפגישות אישיות. נוצר מתווה של חונכות מונחה מקצועית. מהר מאוד החלו להגיע תגובות ממחלקות רווחה ברשויות: "למה אנחנו לא עושים את זה כל הזמן?"

זוהי תחילתה של תוכנית שקרמה עור וגידים במהלך שנה וחצי. מדובר בדרכי פעולה לא שגרתיות בתנועות הנוער. ראשית, חונכות אישית וליווי אישי שמטרתם להכיר, לחזק, לנסוך ביטחון ולהתקדם

לפתרון בעיות. שנית, הפרויקט לא התנהל תחת הכובע של התנועות כמשימה תנועתית אלא בהנחיה צמודה וכליוי מקצועי משמעותי ביותר של מחלקות הרווחה ברשויות. ושלישית, מועצת תנועות הנוער, ובהמשך התנועות שהשתתפו בתוכנית, צעדו את צעדיהן הראשונים בעולם ידע לא מוכר. מושגים כ'עוני' ו'שוליות חברתית' (כמאפיינים מקצועיים) החלו להיות חלק מהשפה המלווה את המיזם. הליווי ויצירת הקשר, אמון והקשבה לצרכים ולסדרי עדיפויות שונים, הועמדו במרכז.

על השביל שמוביל לגיבושו של מיזם חדש, מיוחד ומהותי לתנועות הנוער, שכפי שראינו מחפשות שנים ארוכות את הדרך לפריפריה, פסעו כמה גורמים. מתחילת הדרך היה ברור שכאן צריך להשתחרר מדעות שהתקבעו ולשבת לתכנן במשותף. כמילות השיר של אהוד בנאי "השביל הזה מתחיל כאן".

במת"ן ובתנועות הבינו שהם אינם יודעים, מקצועית, לעבוד עם האוכלוסיות המדוברות. במשרד הרווחה ובג'וינט הבינו ש'רוח התנועות' היא שפה שצריך לנסות לתרגם אותה גם לאוכלוסיות אלה. ושוב מציאות הקורונה סייעה לגיבוש הראשוני. במהלך הסגר הראשון ואחריו השתכללו דרכי הפעולה הפרטנית גם בתנועות הנוער, למדו לעבוד 'אחד על אחד'. כך כתבו בדברי ההסבר לתוכנית: "הנחת היסוד המשותפת לכולם הייתה שאנחנו רוצים את הילדים אצלנו. לשם כך נלמד כיצד להתקשר עם אוכלוסיות בעוני ושוליות חברתית."¹⁸

18 במחקר הנוכחי לא ניכנס להגדרות מפורטות של מושגים. נציע לקרוא באתר משרד הרווחה את ההסבר להגדרות אלה. ובקצרה: עוני הוא הפרה של זכויות אדם, ותפקידו של העובד הסוציאלי הוא להתייבב לצד המשפחה ולסייע לה במאבקה לשינוי מציאות חייה, תוך יצירת קשר עמוק של היכרות ואמון. כך גם תהיה התייחסות להדרה החברתית, הנובעת ממציאות של עוני. חלק מרכזי בליווי המשפחות יהיה תהליך של חיבור למסגרות חברתיות, שיאפשרו רכישת ביטחון ותחושת נוחות מהשילוב במסגרת.

לפיתוח וביצוע התוכנית ולליווי המקצועי חברו יחדיו: ג'וינט-אשלים, תחום נעורים ומשפחות; משרד הרווחה והביטחון החברתי, מינהל שירותים חברתיים ואישיים; משרד החינוך, מינהל חברה ונוער; מועצת תנועות הנוער בישראל (מת"ן).

שותפי התוכנית הציבו מטרה: ילדים ובני נוער ישתתפו השתתפות מיטיבה, ירגישו שייכים ויהיו מעורבים ומשפיעים חברתית באמצעות השתתפותם בפעילות בתנועות הנוער. בהינתן שהתוכנית תבוצע על ידי התנועות, נקבע בהסכמה שמת"ן יובילו את הפעולה.

בסקר שנעשה באוכלוסייה הרלוונטית (על ידי ג'וינט ישראל) בתחילת הדרך התברר שבגילי ד'ח' רק 3% מגיעים לתנועות נוער, ובגילי ט'–י"ב לא מגיעים כלל. אלה נתונים שתנועות הנוער לא יכולות לחיות איתם בשלום. מצד שני, זו מציאות לא חדשה ולכן השאלה הראשונה שעלתה על השולחן הייתה: איך ילדים בעוני יגיעו לתנועות הנוער? כבר בהתחלה הבהירו שלא מדובר בדיון על גיוס חניכים. הגורמים המקצועיים הבהירו שראוי לשים את המשפחות במרכז. לשון אחר: אי אפשר לדלג על משפחה כדי להגיע לילדים. צריך להבין כיצד לפנות ולעבור דרך המשפחות וביחד איתן. כבר בנקודה ראשונה זו הסתבר שמדובר בתהליך שאינו מוכר לתנועות הנוער. הבנת הקושי והבנת התהליך המקצועי הנדרש הובילו ל'פילוס דרך' בוועדת ההיגוי המשותפת של התוכנית. החלו לדבר על מושג חדש – 'תיאוריית שינוי'. מחשבה על מהלכים חדשים שבמסגרתם ייווצר הקשר עם הילד ומשפחתו ובהמשך נחבר אותם לסניף במגמה שהילד ישתלב וייקח חלק בפעילות במקום. החסמים שיש להסיר הם בדרך אל התנועה. כשיגיעו לפעילות, למסגרת – הם כבר בתנועה.

תהליך פיתוח התוכנית מזכיר את התיאור של המפגש של סבי מנגשה עם ההורים בעפולה עילית, וההבנה שכלי שיתוף ההורים כלום לא יקרה.

כעת עלתה השאלה השנייה: בעצם, מה חשוב לנו? והתשובה, שכולם הסכימו עליה, היא שהילדים יהיו בפעילות, יהיו חלק מקבוצת שווים. ההשתייכות לתנועה היא מסלול למוביליות חברתית. התנועה נותנת לבוגריה הון חברתי. היחס לבוגרי תנועת נוער בחברה הישראלית שונה מהיחס למי שאינם בוגרי תנועה. גם מחקרים חיזקו את התפיסה שחיבור לתנועות הנוער משמעותי לחיזוק הביטחון ולחיבורים חברתיים.

תנועות הנוער, כך מוסכם, הן מקום ראוי להתנסות, לשילוב בחברה הישראלית ולרכישת מיומנויות חברתיות (הימן זהבי, 2020). במחקר חינוך מאפשר, החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים (הימן זהבי וגרטל, 2017) נמצא כי "תנועות הנוער מחנכות ומכשירות את החברים בהן לחיים הבוגרים, כפרטים המשתייכים לחברה וכאזרחים פעילים ומעורבים."

עם התובנות המשותפות – אנחנו רוצים את הילדים ובני הנוער, ואנחנו מבינים שההשתייכות לתנועת נוער משמעה הון חברתי – יצאה לדרך בשנת 2021 תוכנית ייחודית ומעוררת תקווה: 'נעים ביחד'.

במקביל להקמת 'שולחן לומד' בו משתתפים נציגים בעלי תפקידים בכירים בהנהגות תנועות הנוער החלו לפתח את 'מפתנועה' (מפת התנועה), מדד שממשיג את הוויית תנועות הנוער ובנוסף מאפשר לבחון את השפעת התהליכים המקצועיים, של הקשר עם אוכלוסיות שונות, על חיבור בהמשך עם התנועות עד ההפיכה לחלק מהן, לחניכים מן המניין.

הפורום נפגש בקביעות למפגשי למידה והעשרה. בשלב הראשון הוחלט לפתוח את הפעילות עם ארבע תנועות שבנו תוכנית, בליווי מת"ן והגורמים המקצועיים המלווים, ליצירת קשר עם אוכלוסיות בעוני ובשוליות חברתית. בהמשך יוגדל היקף ההשתתפות לשמונה תנועות שיפעלו בהתאם לתוכנית. את התוכנית מלווים עם מחקר הערכה. דוחות הביניים והדוח המסכם יהוו בסיס לשינויים

והעמקה וליצירת תוכנית זמינה לכל התנועות שיבקשו לפעול בתחום.

במקביל לתקציב שהוקדש לפיתוח התוכנית מוקצים משאבים לטובת פעילות התנועות וכוח האדם שירכז בהמשך את הפעילות בכל תנועה. כבר בתחילת התהליך הבינו במת"ן שהתוכנית יכולה לסייע לכל מי שמבקש להיכנס לפעילות בפריפריה החברתית. היכולת להיוועץ עם אנשי מקצוע, גיבוש התהליך שמכוון לקשר עם משפחות ולהטיית עדיפות שימוש במשאבים בהתאם, ויצירת רצון לחיבור אמיתי לתנועה ולא רק מכיוון שהיה גיוס בבית הספר – כל אלה מתאימים לכל מי שמבקש לפעול במסגרות לא מוכרות.

בסקר שהזכרנו קודם, שנערך בקרב 260 משפחות, הייתה אחת השאלות: מדוע לא הצטרפת לתנועת נוער? התשובות היו בסדר הבא (סיבה 1 – מספר המשיבים הרב ביותר):

- סיבה 1 – לא ידענו שיש כזה דבר שפתוח עבורנו.
- סיבה 2 – זה לא בזהות שלי.
- סיבה 3 – אני לא שייך לשם.
- סיבה 4 – עלות כספית גבוהה.

ובהתאם, עונה התוכנית על היכרות בסיסית, על חיבור להוויה התנועתית דרך מושגים שרלוונטיים לאוכלוסייה המדוברת, על חיזוק תחושת שייכות וכעת נותר רק להקל בעלויות. וזו, כידוע, בעיה שתמיד נמצאו לה פתרונות.

החיבור למושגים רלוונטיים ולתיווך בין שפת תנועות הנוער ושפה מוכרת לאוכלוסיית היעד מזכיר שוב את התהוות צופי שב"א. כזכור, לטיול מים אל ים הודיעו לסבי שתדאג להביא 'כלב גז'. רק כשהגיעו לרחבה בה בישלו כל הקבוצות ארוחת ערב למדה סבי שלא התלוצצו איתה ויש באמת מושג כזה וכעת, בהיעדרו, אי אפשר לבשל.

בשולחן הלומד עוסקים בשפה אליה רוצים להתחבר, בהווה אליה נכנסים. כשמעלים שאלה לגבי גיוס חניכים מבית ספר חדש לא אומרים – טוב, זה ברור, וממשיכים הלאה, אלא בונים סימולציה של מפגש עם מנהלת בית הספר ומפגש עם מחלקת הרווחה ברשות. אחר כך עוסקים בשאלת המפגש הראשוני והמשך הקשר עם המשפחות, ורק אז מגיעים לגיוס והמורכבויות שבו.

עד כמה הרצון להתחבר לאוכלוסיות במצוקה בוער בתנועות הנוער למדו במת"ן מההיענות המיידית שלהן להשתתף בתוכנית ולהקצות כוח אדם, עוד לפני שהתברר האם יש תקציב. בפגישות השולחן הלומד משלימים רקע עיוני, מעלים דילמות ומתייעצים, לומדים ומתמקצעים.

פיתוח התוכנית ואופן ניהולה מלמדים על הסקת מסקנות מניסיונות בעבר. ראשית, לא חוששים להגיד שזה תחום מקצועי וראוי ללמוד מאנשי המקצוע. שנית, מאתרים כוח אדם מתאים וכך הריכוז וההדרכה נתונים בידי אנשים שיודעים לתכנן לטווח ארוך ולהוביל תהליכים. שלישית, עובדים בשיתוף פעולה בין-משדרי ועם גוף מקצועי, כאשר הכוונה היא להוציא את המירב משיתוף הפעולה. בנוסף, יש אמירה מקצועית בחיבור למחקר הערכה, שיתרום בוודאי תובנות משמעותיות להמשך התהליך.

אשר על כן, תוכנית 'נעים ביחד' מהווה אפילוג למחקר על תנועות הנוער והפריפריה.

התחלנו בריבוי הצהרות, המשכנו בכוונות ובהקצאת משאבים חלקיים, התקדמנו (בצופי שב"א) לשילוב של ליווי מקצועי וכעת מכירים בצורך, רוצים לעשות מעשה, נרתמים לשיתוף פעולה מקצועי ולליווי מתאים, מבקשים ללמוד תוך כדי ביצוע התוכנית באמצעות מחקר הערכה ומצליחים לחבר את כל תנועות הנוער לרעיון מגובש, שהן שותפות לביצועו. לא לנו ניתנה הנבואה. קשה לדעת מה תהיה הצלחת התוכנית.

אבל, ראוי לברך על כך שהחליטו 'לעשות את זה נכון', שהרי זו מסקנה ברורה מהתנסויות משנים עברו.

בחברות הדרכה לשכבה הבוגרת של תנועת הצופים משנות ה-80' של המאה ה-20, בפרק שעסק בשנת שירות נכתב: "מתנדבי שנת שירות יושבים על הענף שהם בעצם רוצים לירות." [ציטוט מהזיכרון. נ.א.]

לשון אחר: השאיפה היא שיום אחד כבר לא נהיה נחוצים, ימשיכו מצוין בלעדינו.

דומה שגם בתוכנית 'נעים ביחד' יכולים לאמץ מטרה זו, שהתוכנית תהפוך ללא נחוצה בעוד שנים אחדות, שיבוא היום בו הגישה שמפתחים בתוכנית תכה שורש ותהיה רכיב טבעי בתנועות הנוער, בהוויית הגעתן לחניכים חדשים מכל שכבות האוכלוסייה. לו יהי.